

Wyrobisz, Andrzej

Tolerancja, nietolerancja i przesady w Europie średniowiecznej i nowożytnej. Badania nad historią homoseksualizmu, stosunkiem społeczeństwa do homoseksualistów i nad udziałem homoseksualistów w kulturze

Przegląd Historyczny 98/3, 383-395

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ANDRZEJ WYROBISZ
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historii Sztuki

Tolerancja, nietolerancja i przesady w Europie średniowiecznej i nowożytnej

Badania nad historią homoseksualizmu, stosunkiem społeczeństwa
do homoseksualistów i udziałem homoseksualistów w kulturze

PRZEDMIOT BADAŃ. TERMINOLOGIA

Co to jest homoseksualizm i jaka jest jego etiologia? Te pytania adresowane są do biologii, medycyny, seksuologii, psychologii. Żadna z tych nauk nie udzieliła na nie dotychczas jednoznacznej i wyczerpującej odpowiedzi. A jest to sprawa fundamentalna dla historyków podejmujących badania nad historią homoseksualizmu (czy homoseksualistów), punktem wyjścia bowiem wszelkich badań naukowych musi być dokładne określenie ich przedmiotu. W historiografii — i w naukach pokrewnych — panuje więc szkodliwy dla nauki chaos i spotkać można różne podejścia do problemu homoseksualizmu.

Niektórzy autorzy piszący o homoseksualizmie i jego historii traktują go jako chorobę, zboczenie, grzech, naruszenie zasad moralnych i norm prawnych. Nie będziemy się tutaj zajmować prezentującymi takie poglądy opracowaniami, gdyż pozostają one w jaskrawej sprzeczności z aktualnym stanem nauk, a wychodzą spod pióra skrajnie konserwatywnych autorów, niepokojąco bliskich religijnemu fanatyzmowi lub totalitaryzmowi¹.

Pozostałych badaczy można podzielić — używając terminologii Johna B o s w e l l a, zapożyczonej z kategorii późnośredniowiecznych sporów filozoficznych — na realistów i nominalistów. Ci pierwsi uważają homoseksualizm za zjawisko obiektywnie i realnie istniejące, niezależnie od woli i świadomości ludzi, a więc obecne zawsze i wszędzie, także tam i wtedy, kiedy pojęcia „homoseksualizm” i „orientacja seksualna” nie były znane. Drudzy uznają homoseksualizm za wytwór ludzkiej świadomości oraz społecznych stosunków, zjawisko historycznie zmienne, a zatem podają w wątpliwość istnienie homoseksualizmu w czasach i społeczeństwach, które nie znały tego pojęcia i nie uświadamiały

¹ Przypomnieć należy, że już w 1935 r. Zigmunt Freud kategorycznie stwierdzał, że homoseksualizm nie jest chorobą, a w 1991 r. skreślony został z listy chorób przez Światową Organizację Zdrowia. Aktualnie obowiązujący katechizm Kościoła katolickiego, zatwierdzony przez papieża Jana Pawła II, uznaje za grzech tylko akt homoseksualny, nie zaś homoseksualną orientację. Po II wojnie światowej we wszystkich państwach europejskich, także w krajach byłego Związku Radzieckiego, zniesiono penalizację homoseksualizmu jako sprzeczną z podstawowymi prawami człowieka.

sobie istnienia orientacji seksualnych. W skrajnych ujęciach spotkać można pogląd, że o homoseksualizmie można mówić dopiero w okresie kapitalizmu, gdy wytworzyła się świadomość różnych orientacji seksualnych i pojawił się sam termin „homoseksualizm”, a przede wszystkim gdy wyraźnie wyodrębniła się grupa mężczyzn (subkultura) utrzymujących wyłącznie kontakty seksualne z mężczyznami, co wiązało się z kształtowaniem się równouprawnienia płci (*gender equality*).

W pracach historyków spotykamy i jedno, i drugie podejście do problemu homoseksualizmu, co oczywiście rzutuje na przedstawiane tam poglądy, oceny i wnioski. Natomiast problem, przed jakim staje każdy historyk, to: jak należy odczytywać i interpretować źródła pisane w czasach, gdy pojęcia „homoseksualizm” nie znano i nie było w języku (językach) adekwatnych terminów².

Termin „homoseksualizm” pojawił się dopiero w 1869 r. Stworzył go niemiecko-węgierski pisarz i dziennikarz (nie lekarz, jak dawniej błędnie o nim pisano) Karl Maria Benkert (*vel* Kertbeny). Upřednio na określenie homoseksualizmu i homoseksualistów używano w różnych językach wielu rozmaitych terminów. Najczęściej występowały określenia: „grzech przeciwko naturze” (*peccatum contra naturam*; używał go św. Tomasz z Akwinu i wielu teologów) oraz sodomia, sodomita, grzech sodomski (od biblijnego miasta Sodomy). Były to określenia bardzo nieprecyzyjne i wieloznaczne. Rozumiano przez nie nie tylko właściwy homoseksualizm, ale także wiele innych uznawanych za grzeszne zachowań seksualnych, m.in. wszelkiego rodzaju stosunki analne, także heteroseksualne, również stosunki oralne, masturbację, transwestytyzm, nekrofiliję, zoofiliję, również stosunki seksualne chrześcijan z Żydami i niewiernymi³.

Spotykane niekiedy w tekstach staropolskich określenia „chłopcołówstwo”, „samcołówstwo” traktować można jako wyrażenia gwarowe, o regionalnym tylko zasięgu.

Greckie terminy *paidierastia* (pederastia), *paiderastes* (pederasta) powszechnie były stosowane w starożytnej Grecji na określenie erotycznego stosunku między dorosłym mężczyzną i chłopcem. Później terminy te były używane na określenie wszelkiego rodzaju stosunków homoseksualnych, stopniowo (we Francji od lat trzydziestych XVIII w.) nabierały one pogardliwego i wulgarnego znaczenia (por. w dzisiejszym języku polskim „pedał”, w języku francuskim *pédé*)⁴.

Zaproponowany przez Benkerta termin „homoseksualizm”, będący z punktu widzenia etymologii niezbyt fortunną grecko-łacińską (od gr. *homos* = równy, taki sam i łac. *sexus* = płeć) hybrydą, upowszechniał się powoli, najpierw w pracach naukowych

² Cf. J. Boswell, *Revolutions, universals, and sexual categories*, [w:] *Hidden from history. Reclaiming the gay and lesbian past*, wyd. M. B. Duberman, M. Vicinus, G. Chauncey Jr., New York 1989, s. 17–36; D. M. Halperin, *Sex before sexuality: pederasty, politics, and power in classical Athens*, ibidem, s. 37–53; R. Padgug, *Sexual matters: rethinking sexuality in history*, ibidem, s. 54–64. Cf. także tytuł poświęconej najdawniejszym okresom historii pierwszej części książki Davida F. Greenberga (*The Construction of Homosexuality*, Chicago–London 1988): „Before Homosexuality”. Vide też R. Trumbach, *The birth of the queen: sodomy and the emergence of gender equality in modern culture, 1660–1750*, [w:] *Hidden from history*, s. 130.

³ Vide np. penitencjały: A. Montalcino, *Lucerna dell'anima. Somma de' casi di coscentia necessaria ai confessori e molto utile ai penitenti*, Venezia 1590, s. 58; F. da Toledo, *Instruzione de' sacerdoti e penitenti*, Venezia 1629, s. 502 (cyt. wg G. Martini, *Il „vito nefando” nella Venezia del Seicento. Aspetti sociali e repressione di giustizia*, Roma 1988). Cf. J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, Chicago 1980, s. 93, przyp. 2; G. Martini, op. cit., s. 44–53.

⁴ Cf. *Encyclopedia of homosexuality*, wyd. W. R. Dynes, t. I, London 1990, s. 959–964.

(zarówno z dziedziny medycyny, jak i nauk społecznych), gdzie akceptowano go jako dogodny termin, ścisły i jednoznaczny. Bardzo opornie przenikał do języka potocznego. Jeszcze w drugiej połowie XX w. nie wszyscy ludzie z wyższym wykształceniem rozumieli jego znaczenie i nie we wszystkich słownikach można go było znaleźć⁵.

Jeszcze później pojawił się w języku angielskim termin „gej”, przyjęty następnie z angielskiego przez wiele innych języków, w tym polski. W druku po raz pierwszy odnotowano go w 1933 r. Najpierw był to kolokwializm używany w mowie potocznej, z czasem trafił także do dzieł literackich i prac naukowych, ale tylko w naukach społecznych (używa go m.in. J. Boswell); w medycynie używa się nadal wyłącznie terminu „homoseksualizm”⁶.

Wreszcie jeszcze jeden termin, z którym historyk badający historię homoseksualizmu musi się zetknąć: „homofobia”. Jest to określenie irracjonalnego strachu przed homoseksualistami (por. klaustrofobia, agorafobia), ale także nienawiści do nich, owocującej nietolerancją, dyskryminacją i prześladowaniami. Homofobię zdefiniował po raz pierwszy George Weinberg w książce „Society and the Healthy Homosexual” wydanej w Nowym Jorku w 1972 r.⁷ Oczywiście terminu „homofobia” nie znajdziemy w tekstach powstałych przed tą datą, ale samo zjawisko występowało już w dawniejszych epokach.

Z punktu widzenia dzisiejszej medycyny i jej wyspecjalizowanej gałęzi — seksuologii homoseksualizm to stosunki seksualne między osobnikami tej samej płci (mężczyznami lub kobietami), oparte na ich orientacji seksualnej, której geneza i istota nie są wciąż dokładnie znane. Ale z punktu widzenia takich nauk jak psychologia, socjologia, etnologia, wiedza o kulturze, a także historia homoseksualizm to nie tylko zaspokojenie popędu seksualnego, ale także przyjaźń między ludźmi tej samej płci i o tej samej orientacji seksualnej, ich wspólne życie, wspólne spędzanie czasu, wspólne zainteresowania, sposób widzenia świata, mentalność, stosunek do społeczeństwa, udział w kulturze. Historia homoseksualizmu ma tutaj wiele do powiedzenia i stanowi rozległe pole badawcze.

Nie możemy tu wdawać się w rozważania o liczebności homoseksualistów, gdyż wymagałoby to osobnej obszernej rozprawy. W dzisiejszej nauce — zarówno w seksuologii, jak i w naukach społecznych — przyjmuje się na ogół, że homoseksualiści stanowią 4–6% każdej populacji (niektórzy autorzy jednak podają wartości niższe — 2% lub wyższe — 13%)⁸. Biorąc pod uwagę naszą wiedzę o liczbie mieszkańców miast Europy wczesnonowoczesnej, ich strukturze wedle płci i wieku, możemy przyjąć, że w miastach małych liczących do 10 tys. mieszkańców mogło żyć od kilkudziesięciu do kilkuset męskich homoseksualistów, w miastach średniej wielkości liczących od 10 tys. do 50 tys. mieszkańców liczba homoseksualistów mogła wynosić od ok. 600 do ok. 2000, a w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców osiągała wartość kilku tysięcy⁹. Nie są to liczby duże, ale wystarczające, aby można traktować homoseksualistów jako grupę mniejszościową, tak jak to rozu-

⁵ Ibidem t. I, s. 555; J. C. Féray, *Une histoire critique du mot homosexualité*, „Arcadie” t. XXVIII, 1981, nry 325–328, s. 11–21, 115–124, 171–181, 246–258; D. M. Halperin, op. cit., s. 38, 40 oraz przyp. 2, s. 482.

⁶ *Encyclopedia of homosexuality* t. I, s. 458; J. Boswell, *Christianity*, s. 41–44.

⁷ Polskie wydanie pt. *Ludzie zorientowani homoseksualnie w społeczeństwie*, Poznań 1991. Cf. *Encyclopedia of homosexuality* t. I, s. 552–555; G. Herk, *Beyond „Homophobia”: A Social Psychological Perspective on Attitudes Towards Lesbians and Gay Men*, „Journal of Homosexuality” t. X, 1986, s. 1–21.

⁸ Cf. literaturę cytowaną w: A. Wyrobisz, *Sodoma i Gomora we wczesnonowoczesnej Florencji*, PH t. LXXXVIII, 1997, nr 1, s. 147, przyp. 5.

⁹ Idem, *Liczebność homoseksualistów i homoseksualiści jako grupa społeczna w miastach Europy wczesnonowoczesnej* (w druku).

mie socjologia i jak to definiował Louis Wirth¹⁰. Grupy takie mogą być przedmiotem badań naukowych zarówno socjologii, jak historii i innych nauk społecznych.

Wśród homoseksualistów byli zawsze z jednej strony przedstawiciele wszystkich warstw społecznych (od najniższych do najwyższych), a z drugiej — jednostki bardzo wybitne: władcy, politycy, wodzowie, artyści, muzycy, pisarze, mające dla społeczeństwa duże znaczenie. Zwrócić też trzeba uwagę, że stosunek społeczeństwa do homoseksualistów — tolerancja lub dyskryminacja i represjonowanie — odgrywał znaczącą rolę w kształtowaniu stosunków społecznych oraz w życiu politycznym, walkach o władzę (przypomnijmy tu walki o władzę w wizygockiej Hiszpanii, w cesarstwie bizantyńskim za Justyniana, we Florencji w XV w., a przede wszystkim represjonowanie homoseksualistów we wszystkich reżymach totalitarnych w XX w.).

Historia homoseksualizmu jest więc ważną dziedziną badań nad przeszłością.

ROZWÓJ BADAŃ NAD HISTORIĄ HOMOSEKSUALIZMU

Naukowe badania nad historią homoseksualizmu są zupełnie świeżej daty. Zajmowanie się historią homoseksualizmu bardzo długo było źle widziane zarówno przez opinię publiczną, jak i przez władze i cenzurę (świecką i kościelną), a także przez środowiska akademickie. Homoseksualizm uchodził za temat wstydlivy i gorszący albo błahy i niegodny prawdziwego uczonego¹¹.

Ale już w latach 1774–1775 i 1814–1816 Jeremy Bentham, angielski filozof utylitarysta, etyk i reformator prawa, napisał rewelacyjny na owe czasy esej przedstawiający miejsce homoseksualizmu w historii, poddający druzgocącej krytyce oparte na ignorancji i przesadach poglądy na homoseksualizm, opowiadający się za całkowitą jego dekryminacją oraz tolerancją, ale nie odważył się wydać go drukiem. Esey Benthama pozostał w rękopisie aż do roku 1978, kiedy opublikował go „Journal of Homosexuality”¹². W 1883 r. John Addington Symonds, uważany za pierwszego nowoczesnego historyka homoseksualizmu, odważył się opublikować swoje studium o greckim homoseksualizmie zatytułowane: „A Problem in Greek Ethics”, tylko w dziesięciu (!) egzemplarzach. W 1897 r., w cztery lata po śmierci Symonds, wykonawca jego testamentu wykupił cały nakład pierwszego wydania „Sexual Inversion” Havelocka Ellis, gdyż był do niego dołączony esej Symonds, zabronił też jakiegokolwiek odwoływania się doń w drugim wydaniu (które zresztą zostało zakazane)¹³. Ale już w 1893 r. tenże Symonds wydał dwutomową

¹⁰ L. Wirth, *The problem of minority groups*, [w:] idem, *On cities and social life. Selected papers*, wyd. A. J. Reiss, Chicago 1964, s. 244–269; C. S. Fisher, *Towards a Subcultural Theory of Urbanism*, „American Journal of Sociology” t. LXXX, 1975, nr 6, s. 1319–1341; A. Wyrobisz, *Mniejszości etniczne i wyznaniowe w miastach Europy wczesnonowoczesnej (XVI–XVIII w.)*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczek, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 471–484; A. Wyrobisz, *Subkultury w miastach Europy wczesnonowoczesnej. Zarys problematyki*, [w:] *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Aymard i in., Warszawa 1992, s. 77–84 i cytowana tam literatura.

¹¹ Cf. wstępną refleksję E. W. Montera, *La sodomie à l'époque moderne en Suisse romande*, „Annales” t. XXIX, 1974, nr 4, s. 1023.

¹² J. Steintrager, *Bentham*, London 1977, s. 30, 45, 104, 124; R. Norton, *Mother Clap's Molly House. The Gay Subculture in England 1700–1830*, London 1992, s. 120–121, 135.

¹³ G. Chauncey, M. B. Duberman, M. Vicinus, *Introduction*, [w:] *Hidden from history*, s. 1; Ph. Grosskurth, *John Addington Symonds. A Biography*, New York 1975.

doskonale udokumentowaną biografię Michała Anioła i jej osobny rozdział (rozdz. XII, § V–XI) poświęcił życiu erotycznemu tego wielkiego artysty, który był homoseksualistą¹⁴.

Na przełomie XIX i XX w. w wydawanych przez Magnusa Hirschfelda czasopiśmie: „Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen unter besonderer Berücksichtigung der Homosexualität” (od 1899 r., od 1909 r. pod zmienionym tytułem: „Vierteljahresberichte des Wissenschaftlich–humanitären Komitees”, do 1923 r. ukazały się 23 tomy) i „Zeitschrift für Sexualwissenschaft” (od 1908 r.) ukazywały się obok rozpraw z zakresu seksuologii także solidne studia i materiały o historii homoseksualizmu, ale badania te szybko zostały przerwane, a dorobek naukowy Hirschfelda i jego współpracowników został zniszczony przez hitlerowców w 1933 r. Potem bardzo długo badań nad historią homoseksualizmu nie podejmowano nie tylko w Niemczech, ale nigdzie indziej.

W latach 1956–1957 na łamach czasopisma „Arcadie” ukazał się artykuł Marca Daniela o życiu homoseksualistów we Francji w czasach Ludwika XIII i Ludwika XIV, przełożony następnie w roku 1961 na angielski¹⁵. Autor na podstawie utworów literackich i pamiętników oraz korespondencji z epoki przedstawił w sposób bardzo kompetentny życie i obyczaje gejów, głównie zresztą — ze względu na charakter wykorzystanych źródeł — w sferach dworskich i arystokratycznych za rządów dwóch monarchów, z których pierwszy sam był gejem, drugi zaś homoseksualistów nienawidził i prześladował. Marc Daniel potraktował historię homoseksualistów we Francji w tej epoce jako istotny element francuskiej kultury *Grand Siècle*. Rozprawa Daniela nie została jednak dostrzeżona ani doceniona przez historyków i nie stymulowała naukowych dyskusji ani badań w tej dziedzinie.

Dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. zaczęły się ponownie liczniej ukazywać poważne prace poświęcone historii homoseksualizmu. Nie bez znaczenia był fakt, że wtedy właśnie w nauce francuskiej i amerykańskiej przełamano barierę pruderii i zaczęto zajmować się historią seksualności jako jedną z ważnych dziedzin życia społecznego i kulturowego. W 1972 r. Vern L. Bullough opublikował w „Journal of Sex Research” artykuł pod znanym tytułem: „Sex in History. A Virgin Field” (nr 1, s. 101–116), konstatujący stan badań i zapowiadający ich podejmowanie w tej dziedzinie. W roku 1969 Jean–Louis Flandrin wydał w paryskich „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations” pionierską rozprawę: „Contraception, mariage et relations amoureuses dans l’Occident chrétien” (t. XXIV, 1969, nr 6, s. 1370–1390)¹⁶. W 1974 r. część zeszytu czwartego tychże „Annales” poświęcono historii seksualności, nadając jej tytuł: „Histoire et sexualité”. Prezentujący ten zbiór rozpraw André Burguière pisał, uzasadniając zainteresowanie „szkoły Annales” historią seksualności: *Il est tout aussi absurde de vouloir retrouver dans le passé (même préhistorique) des sociétés sans sexualité que de vouloir y retrouver des sociétés sans économie* (s. 973). W 1976 r. ukazał się pierwszy tom fundamentalnego w tej

¹⁴ J. A. Symonds, *The Life of Michelangelo Buonarroti* t. I–II, London–New York 1893 (wiele wydań późniejszych; ostatnie: Philadelphia 2002).

¹⁵ M. Daniel, *A Study of Homosexuality in France during the reigns of Louis XIII and Louis XIV*, „Homophile Studies: One Institute Quarterly” t. IV, 1961, nr 3, s. 77–93; nr 4, s. 127–136. M. Daniel jest autorem jeszcze kilku artykułów o homoseksualizmie we Francji w XVIII w.

¹⁶ Dalsze ważne prace tego autora: J. L. Flandrin, *Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l’ancienne France (XVIe–XIXe siècle)*, Paris 1975; idem, *Familles. Parenté, maison, sexualité dans l’ancienne société*, Paris 1976; idem, *Un temps pour embrasser. Aux origines de la morale sexuelle occidentale (VIe–XIe siècle)*, Paris 1983; idem, *Le sexe et l’Occident: évolution des attitudes et des comportements*, Paris 1986.

dziedzinie dzieła Michela Foucaulta „Histoire de la sexualité” (Paris 1976). Ponieważ zaś jedną z form przejawiania się seksualności człowieka jest homoseksualizm, historycy badający historię seksualności nie mogli pominąć i tej problematyki. We wspomnianym wyżej zeszycie „Annales” z 1974 r. poświęconym historii seksualności znalazł się m.in. doskonały artykuł Williama Montera o homoseksualizmie w nowożytnej Szwajcarii¹⁷.

W tymże roku 1976 wyszła obszerna książka Verna Bullougha „Sexual Variance in Society and History”, w której autor starał się pokazać rozmaite formy seksualności w różnych cywilizacjach (także pozaeuropejskich) od starożytności po XX w. Mowa tam także o homoseksualizmie. Ale książka Bullougha straciła na aktualności, pisana była bowiem w czasie, gdy nie istniało jeszcze wiele opracowań (m.in. prace Kennetha J. Dovera, Johna Boswella, Michaela Roke’a, Romano Canosy), które wniosły do wiedzy o historii homoseksualizmu nie tylko nowe koncepcje i poglądy, ale przede wszystkim ogrom faktów. W historiografii angielskiej przełomowe znaczenie miała monografia Lawrence’a Stone’a „The family, sex and marriage in England. 1500–1800”, wydana w Nowym Jorku i Londynie w 1977 r.

Naukowe badania nad historią seksualności niewątpliwie torowały drogę i ułatwiały podejmowanie badań nad historią homoseksualizmu, chociaż trzeba tu podkreślić, że historia homoseksualizmu to nie tylko zagadnienia seksualności, ale także — a nawet przede wszystkim — problemy miejsca homoseksualistów w społeczeństwie i ich udziału w różnych dziedzinach życia.

Etapy rozwoju badań nad historią homoseksualizmu były wyznaczane przez publikacje kolejnych ważnych monografii: Dericka S. Baileya¹⁸, Kennetha J. Dovera¹⁹, Michaela Goodicha²⁰, Johna Boswella²¹, Alana Brya²², Saary Lilja²³, Rafaela

¹⁷ Vide supra, przyp. 11.

¹⁸ D. S. Bailey, *Homosexuality and the Western Christian Tradition*, London 1955 (wyd. 2, 1975).

¹⁹ K. J. Dover, *Greek Homosexuality*, Cambridge, Mass. 1978. Polskie tłumaczenie: *Homoseksualizm grecki*, Kraków 2004.

²⁰ M. Goodich, *The Unmentionable Vice. Homosexuality in the Later Medieval Period*, Santa Barbara, Cal. — Oxford 1979.

²¹ J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of Christian Era to the Fourteenth Century*, Chicago 1980. Ta praca Boswella stanowiła prawdziwy przełom w badaniach nad historią homoseksualizmu. Boswell jako pierwszy z historyków przedstawił homoseksualizm jako zjawisko społeczne i kulturowe, na szerokim tle dziejowym, przeprowadził naukową krytykę źródeł odnoszących się do historii homoseksualizmu, poddał krytycznej ocenie wiele stereotypów funkcjonujących w opinii publicznej, potocznym myśleniu i w opracowaniach naukowych. O znaczeniu tej książki świadczy wielka liczba recenzji, jakie ukazały się natychmiast po jej wydaniu, m.in. w „New York Review of Books” (4 grudnia 1980), „Times Literary Supplement” (23 stycznia 1981), „Speculum” (t. LVI, 1981, nr 2, s. 35–355), „Communio” (t. VIII, 1981, nr 2, s. 119–138). Do 1985 r. ukazało się 15 recenzji tej książki Boswella. Cf. także *Homosexuality, intolerance and Christianity. A critical examination of John Boswell’s Work*, wyd. 2, New York 1985; B. U. Heremöller, *Sodomitenvorfolgung im christlichen Mittelalter. Diskussionstand und Forschungsperspektiven*, „Zeitschrift für Sexualforschung” t. II, 1989, s. 319–327. Ostatnio książka Boswella ukazała się w tłumaczeniu polskim: *Chrześcijaństwo, tolerancja społeczna i homoseksualność. Geje i lesbijki w Europie Zachodniej od początku ery chrześcijańskiej do XIV wieku*, Kraków 2006. J. Boswell jest też autorem drugiej monografii: *Same-Sex Unions in Premodern Europe*, New York 1994.

²² A. Brya, *Homosexuality in Renaissance England*, London 1982.

²³ S. Lilja, *Homosexuality in Republican and Augustan Rome*, „Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum” t. LXXIV, 1982.

Carrasco²⁴, Richarda Planta²⁵, Gabriele'a Martiniego²⁶, Romano Canosa²⁷, Ricktona Nortona²⁸, Michaela Rocke'a²⁹. Towarzyszyły im coraz liczniejsze artykuły zamieszczane w czasopismach naukowych oraz zbiory studiów ogłaszane w osobnych tomach. Obok tego ukazywały się książki i rozprawy, których głównym tematem nie był wprawdzie homoseksualizm, ale w których to zagadnienie było prezentowane jako ważny element przemian społecznych i zjawisk kultury.

Znamienne, że wszystkie wymienione wyżej opracowania dotyczą niemal wyłącznie homoseksualizmu wśród mężczyzn, o homoseksualizmie kobiet jest tam bardzo mało informacji, brakuje specjalnych badań nad historią lesbijek. Wprawdzie w 1981 r., a więc w tym samym czasie, kiedy wydano pierwszą książkę Johna Boswella, ukazała się dysertacja doktorska Marie-Jo Bonnet „Un choix sans équivoque. Recherches historiques sur les relations amoureuses entre les femmes. XVIe-XXe siècle” (Paris 1981) o lesbijkach we Francji od renesansu do naszych czasów, ale nie spotkała się ona z odzewem wśród historyków. Dopiero jej drugie, zmienione i rozszerzone wydanie z 1995 r. wzbudziło pewne zainteresowanie³⁰. Mimo że rozprawa Bonnet była podstawą do nadania autorce stopnia naukowego, trudno uznać ją za pracę naukową. Jest to dość swobodny esej, napisany przez feministkę, rzecz o emancypacji kobiet i wyzwalaniu ich z więzów patriarchalnej organizacji społeczeństwa. Identyfikacja miłości lesbijskiej z walką o prawa kobiet wydaje się niefortunna i pozbawiona uzasadnienia. Autentycznie naukowych opracowań o homoseksualizmie kobiet jest wciąż niewiele³¹. Tym bardziej warto odnotować książki Jeanette Foster „Sex Variant Women in Literature” (London 1958), Lillian Fademana „Surpassing the Love of Men” (New York 1981), Judith Brown „Immodest Acts: The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy” (New York-Oxford 1986) oraz artykuły Louisa Crompiona „The Myth of Lesbian Impunity: Capital Laws from 1270 to 1791” zamieszczony w „Journal of Homosexuality” (t. VI, 1980/1981), Melvina Goldsteina „Some Tolerant Attitudes toward Female Homosexuality throughout History” w „Journal of Psychohistory” (t. IX, 1982) i tych kilka rozpraw, które znalazły się w opublikowanym w 1989 r. tomie „Hidden from history. Reclaiming the Gay and Lesbian Past” (New York 1989)³². Charakterystyczne, że w drugim wydaniu książki Bonnet nie ma śladów korzystania z tych opracowań, co świadczy, że pozostawała ona w całkowitej izolacji od głównego

²⁴ R. Carrasco, *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia des los sodomitas (1565-1785)*, Barcelona 1985.

²⁵ R. Plant, *The pink triangle: the Nazi against homosexuals*, New York 1986.

²⁶ G. Martini, *Il „vito nefando” nella Venezia del Seicento: Aspetti sociali e repressione di giustizia*, Roma 1988.

²⁷ R. Canosa, *Storia di una grande paura. La sodomia a Firenze e a Venezia nel Quattrocento*, Milano 1991.

²⁸ R. Norton, op. cit.

²⁹ M. Rocke, *Forbidden friendships: homosexuality and male culture in Renaissance Florence*, New York-Oxford 1996.

³⁰ M. J. Bonnet, *Les relations amoureuses entre les femmes du XVI au XX siècle. Essais historique*, Paris 1995. Polskie tłumaczenie: *Związki miłosne między kobietami od XVI do XX wieku*, Warszawa 1997.

³¹ Cf. uwagi J. Boswella na ten temat (*Same-Sex Unions*, s. XXVIII-XXX, s. 54, przyp. 1).

³² M.in. J. C. Brown, *Lesbian Sexuality in Medieval and Early Modern Europe* (s. 67-75); E. Newton, *The Mythic Mannish Lesbian: Radclyffe Hall and the New Woman* (s. 281-293); E. Garber, *A Spectacle in Color: The Lesbian and Gay Subculture of Jazz Age Harlem* (s. 318-331); S. Benstock, *Paris Lesbianism and the Politics of Reaction 1900-1940* (s. 332-346).

nurtu badań nad historią homoseksualizmu (to oczywiście drastycznie obniża wartość poznawczą jej pracy).

Obecnie historię homoseksualizmu bada wielu uczonych związanych z najpoważniejszymi uniwersytetami i ośrodkami naukowymi na świecie, a zajmowanie się nią nie uchodzi już za kompromitujące, wstydlive albo mało ważne. I pisze się na ten temat sporo.

W 1971 r. William Parker wydał selektywną bibliografię opracowań dotyczących homoseksualizmu, później ukazywały się suplementy do niej³³. Istnieje ponadto jeszcze co najmniej osiem specjalistycznych bibliografii poświęconych problematyce homoseksualizmu³⁴. W każdej z nich można znaleźć liczne opracowania dotyczące historii homoseksualizmu (niestety, nie ma tam ani jednej publikacji polskiej lub Polski dotyczącej). Użyteczne też są ukazujące się od czasu do czasu przeglądy badań nad historią homoseksualizmu³⁵.

Od 1974 r. ukazuje się specjalistyczne czasopismo „Journal of Homosexuality” (New York, Havorth Press) zamieszczające także artykuły na tematy historyczne. W 1987 r. Schwules Museum w Berlinie zaczęło wydawać czasopismo „Capri. Zeitschrift für schwule Geschichte”. Od 1994 r. ukazywało się czasopismo „Harvard Gay and Lesbian Review”, w 1999 r. przekształcone w dwumiesięcznik „Gay and Lesbian Review Worldwide”.

Już w latach siedemdziesiątych XX w., gdy badania nad historią homoseksualizmu dopiero zaczynały się rozwijać, podejmowano próby opracowania zarysu dziejów homoseksualizmu od czasów najdawniejszych do współczesności³⁶. Na szczególną uwagę zasługuje książka francuskiego historyka literatury Maurice’a Leveera. Dotyczy ona w zasadzie historii homoseksualizmu we Francji w XVII i XVIII w., ale faktycznie autor dał w niej zarys położenia gejów i stosunku społeczeństw do homoseksualistów w różnych krajach i epokach, poczynając od starożytnego Izraela (historia Sodomy) aż po współczesność (homofobiczna wypowiedź Jean-Marie Le Pena), przy czym bardzo trafnie ukazał przyczyny zarówno prześladowań, jak i tolerancji wobec gejów³⁷.

³³ *Homosexuality: a selective bibliography of over 3000 items*, wyd. W. Parker, New York 1971; *Homosexuality bibliography: supplement 1970–1975*, wyd. W. Parker, New York 1977; *Homosexuality bibliography: second supplement 1976–1982*, wyd. W. Parker, New York 1983.

³⁴ *Homosexuality, an annotated bibliography*, wyd. M. S. Weinberg, A. P. Bell, New York 1972; *An Annotated Bibliography of Homosexuality (in two volumes)*, wyd. V. L. Bullough, W. D. Legg, B. W. Elcano, J. Kepner, New York–London 1976; *Homosexuality and the Judeo-Christian traditions: an annotated bibliography*, wyd. T. Hornes, New York 1981; W. R. Dynes, *Homosexuality. A Research Guide*, New York–London 1987; G. Dall’Orto, *Leggere omosessuale: bibliografia*, Torino 1984; *Bibliography of Gay and Lesbian Art. Gay and Lesbian Caucus of the College Art Association*, New York 1994; *The Male Homosexual in Literature. A Bibliography*, wyd. I. Young, New York 1971; *A Gay Bibliography. Eight Bibliographies on Lesbianism and Male Homosexuality*, wyd. J. Katz, New York 1975.

³⁵ Np. G. Heekma, *Man of geen man. Een historiografie van homoseksualiteit*, „Sociologisch Tijdschrift” t. XIV, 1988, s. 620–644; idem, *Snoeien in een wildernis van vormen. Een historiografisch versicht van de geschiedenis van homoseksualiteit*, „Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis” t. XXII, 1996, s. 205–224 — niestety tylko w języku niderlandzkim, choć informuje także o piśmiennictwie w innych językach. Cf. też B. U. Herge m ö l l e r, *Sodomitenverfolgung im christlichen Mittelalter. Diskussionsstand und Forschungsperspektiven*, „Zeitschrift für Sexualforschung” t. II, 1989, nr 4, s. 317–336.

³⁶ M. in. M. Daniel, A. Baudry, *Les Homosexuels*, Paris 1975; V. L. Bullough, *Sexual Variance in Society and History*, Chicago–London 1976; A. L. Rowse, *Homosexuals in History*, New York 1977; V. L. Bullough, *Homosexuality. A History*, New York 1979; C. Spencer, *Homosexuality. A History*, London 1995.

³⁷ M. Leveer, *Les bñchers de Sodome. Histoire des „infames”*, Paris 1985.

Z kolei socjolog David F. Greenberg wydał w 1988 r. obszerne dzieło, które sam określił nie jako opracowanie historii, lecz studium socjologiczne, koncentrujące się wokół generalnych prawidłowości rządzących społeczeństwami w różnych epokach, ale faktycznie będące gruntownym zarysem dziejów homoseksualizmu czy raczej stosunku społeczeństw do homoseksualistów, poczynając od społeczeństw pierwotnych i starożytności aż po dzień dzisiejszy. Jego głównym walorem jest nie tylko wykorzystanie bardzo obszernej bibliografii historycznych opracowań szczegółowych, ale przede wszystkim trafne wiązanie zmieniającego się w czasie i przestrzeni stosunku do homoseksualistów z zachodzącymi przemianami społecznymi i gospodarczymi³⁸.

W 1999 r. James S. Saslow, historyk sztuki, wydał książkę zatytułowaną: „*Pictures and Passions. A History of Homosexuality in Visual Arts*”³⁹. Nie jest to historia sztuki homoerotycznej czy tworzonej przez artystów-homoseksualistów, lecz zarys dziejów homoseksualizmu od czasów najdawniejszych do współczesnych („From Stoneage to Stonewall” — jak brzmi tytuł wstępu) opracowany na podstawie istniejącej literatury historycznej oraz analizy dzieł sztuki tworzonych przez homoseksualistów lub odzwierciedlających stosunek społeczeństwa do homoseksualistów i określanych mianem homoerotyzmu w kulturze. Jego zaletą jest uwzględnienie nie tylko Europy, ale także krajów pozaeuropejskich (Chin, Japonii, Indii, krajów islamu, Ameryki prekolumbijskiej), oraz opisanie nie tylko homoseksualizmu męskiego, ale również żeńskiego (lesbianizmu). Książka Jamesa S. Saslowa nie ma charakteru dzieła ściśle naukowego, jest adresowana do szerokiego kręgu czytelników (pozbawiona jest przypisów, podaje tylko wskazówki bibliograficzne ograniczone do podstawowych opracowań), można ją określić raczej jako pracę popularnonaukową. Ale jest opracowana bardzo rzetelnie. Prezentuje znaczny udział homoseksualistów w tworzeniu europejskiej i światowej kultury we wszystkich epokach, jest ważkim argumentem obalającym stereotyp, który głosi, że homoseksualizm jest chorobą, zboczeniem i degeneracją, a jego propagowanie i rozpowszechnianie (czy to jest możliwe?) zagraża istnieniu cywilizacji i ludzkości. Książka Saslowa pokazuje, że wręcz przeciwnie — bez twórczości homoseksualistów żadna cywilizacja nie mogłaby się rozwinąć, a wyeliminowanie ich dorobku oznaczałoby jej dramatyczne zubożenie.

W 1990 r. Wayne R. Dynes wydał bardzo starannie opracowaną dwutomową „*Encyclopedia of Homosexuality*”, w której większość haseł dotyczy historii i biografistyki.

Jeszcze dzisiaj, w XXI w., nie wszyscy historycy są skłonni uznać historię homoseksualizmu za temat ważny i nie zawsze chętnie podejmują w tej dziedzinie badania, nie zawsze uwzględniają problemy homoseksualizmu w szerszym zarysie dziejów. A w 1985 r. cudzoziemcy przyjeżdżający na międzynarodową konferencję poświęconą historii homoseksualizmu w Toronto musieli ukrywać cel swojego pobytu przed kanadyjskimi urzędnikami imigracyjnymi w obawie przed odmówieniem im prawa wjazdu do Kanady⁴⁰.

³⁸ D. F. Greenberg, *The Construction of Homosexuality*, Chicago–London 1988.

³⁹ New York 1999.

⁴⁰ G. Chauncey, M. B. Duberman, M. Vicinus, op. cit., loc. cit.

HOMOSEKSUALIZM W HISTORII KULTURY

Wydaje się, że historycy sztuki, literatury, muzyki, kultury są bardziej otwarci na problematykę homoseksualizmu i homoerotyzmu, wolni są od tych uprzedzeń i zahamowań, które wciąż powstrzymują historyków od wypowiedania się na ten temat. Prac dotyczących dzieł sztuki i literatury o tematyce homoerotycznej oraz biografii artystów będących homoseksualistami jest wiele, chociaż nie brak też autorów przemilczających te sprawy lub z uporem i wbrew oczywistym, powszechnie znanym faktom twierdzących, że Michał Anioł czy Caravaggio homoseksualistami nie byli.

Homoseksualizm twórców i homoerotyczny charakter dzieł sztuki — te dwa zakresy bynajmniej nie są identyczne. Wielu artystów i pisarzy, którzy wedle naszej wiedzy byli homoseksualistami, nigdy nie stworzyło dzieł o cechach homoerotycznych (np. Leonardo da Vinci), a z drugiej strony wiele dzieł homoerotycznych wyszło spod pędzla, dłuta lub pióra twórców, którzy homoseksualistami najpewniej nie byli. Wizerunki Ganimedesa, Dawida, Antinousa ze względu na, ich życiorysy, znane z mitu, legendy lub historii postrzegane były jako homoerotyczne niezależnie od intencji ich twórców. Ale także św. Sebastian, przedstawiany od czasów renesansu jako piękny nagi młodzieniec — wbrew jego życiorysowi zapisanemu w hagiografii — stał się idolem homoseksualistów⁴¹.

O specjalistycznych bibliografiach dotyczących sztuki gejowskiej i lesbijskiej była już wyżej mowa. Dodać jeszcze należy, że w tomie XII „The Dictionary of Art” (Macmillan 1996) jest doskonale opracowane przez Christophera Reeda hasło „Gay and lesbian art” (s. 213–226) z obszerną bibliografią.

Już w XVIII w. niemiecki uczoney Johann Joachim Winckelmann, uważany za jednego z twórców nowoczesnej naukowej historii sztuki, badał homoerotyczne wątki w rzeźbie starożytnej Grecji i Rzymu⁴². Systematyczne badania nad homoerotycznymi aspektami sztuki prowadzili związani z uniwersytetem w Oxfordzie J. A. Symonds, którego fundamentalną pracę poświęconą Michałowi Aniołowi już wyżej wspominaliśmy, oraz Walter Pater, autor tomu esejów „The Renaissance. Studies in Art and Poetry” wydane-go w 1873 r.⁴³

Na uwagę zasługują prace Jamesa M. Saslowa o homoerotyzmie w sztuce (przede wszystkim renesansu i baroku)⁴⁴ i Andreasa Sternweilera o podobnej tematyce⁴⁵.

⁴¹ A. Wyrobisz, *Apollo chrześcijański — renesansowa metamorfoza świętego Sebastiana*, [w:] *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane Profesor Marii Poprzęckiej*, Warszawa 2005, s. 165–168.

⁴² J. J. Winckelmann, *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, Dresden 1755; idem, *Geschichte der Kunst des Altertums* t. I–II, Dresden 1764. O Winckelmannie, który sam był homoseksualistą, vide W. Pater, *Renesans. Rozważania o sztuce i poezji*, Warszawa 1998, s. 131–163 (pisane w 1867 r.); A. Potts, *Flesh and the Ideal: Winckelmann and the Origins of Art History*, New Haven–London 1994; D. M. Sweet, *The Personal, the Political, and the Aesthetic: Johann Joachim Winckelmann's German Enlightenment Life*, [w:] *The Pursuit of Sodomy in Early Modern Europe: Male Homosexuality from the Renaissance through the Enlightenment*, wyd. K. Gerard, G. Hekma, New York–London 1989, s. 147–162; J. M. Saslow, *Pictures and Passions*, s. 159–161.

⁴³ Polskie wydanie: vide supra przyp. 42.

⁴⁴ J. M. Saslow, *Ganymede in the Renaissance. Homosexuality in Art and Society*, New Haven 1986; idem, *Homosexuality in the Renaissance. Behaviour, Identity and Artistic Expression*, [w:] *Hidden from history*, s. 90–105. O jego książce *Pictures and Passions* vide supra.

⁴⁵ A. Sternweiler, *Die Lust der Götter. Homosexualität in der italienischen Kunst von Donatello zu Caravaggio*, Berlin 1993.

Natomiast książka, którą opublikował Dominique Fernandez, jest bardzo pięknym albumem zawierającym doskonale reprodukcje różnego rodzaju dzieł sztuki homoerotycznej od starożytności do naszych czasów, ale nie jest to dzieło naukowe⁴⁶.

Historię literatury gejowskiej (tworzonej przez gejów i o gejach) przedstawił od starożytności do współczesności Gregory Woods⁴⁷. Zawiera ona obszerną bibliografię. Można w niej też znaleźć wiele trafnych spostrzeżeń na temat homoerotycznego charakteru dzieł malarskich i rzeźbiarskich.

Natomiast niezmiernie złożona jest sprawa biografii artystów i pisarzy, którzy byli homoseksualistami. Najwybitniejsi z nich — Donatello, Botticelli, Leonardo da Vinci, Michał Anioł, Rafael, Caravaggio, Christopher Marlowe, Szekspir — doczekali się wielu opracowań omawiających ich życiorysy i twórczość. Ale tylko niektórzy autorzy zainteresowali się życiem erotycznym i orientacją seksualną swych bohaterów. O Antonio Bazzim zwanym Sodomą pisał Elisar von Kupffer⁴⁸. Osobowością Leonarda da Vinci zainteresował się już Zygmunt Freud, a potem Kurt Eisler⁴⁹. O Michale Aniele poza omawianym już tutaj klasycznym dziełem Symondsa jest bardzo ważne studium Roberta S. Lieberta⁵⁰. O Benvenuto Cellini pisał Charles Kligerman⁵¹. O homoseksualizmie Caravaggia pisali Donald Posner, Christoph Liutpold Frommel, Michael Wiemers, Hervarth Röttgen, John Gash, Roger Hinks⁵². Sonety Szekspira wnikliwie zanalizował Joseph Pequigney wykazując ich wyraźny homoerotyzm⁵³. Ale źródła dotyczące życia erotycznego artystów nie zawsze są wystarczająco obfite i wiarygodne, stąd w opracowaniach wiele niedomówień i rozbieżnych opinii na ten temat.

HISTORIA HOMOSEKSUALIZMU W POLSKICH BADANIACH

Udział polskich historyków w badaniach nad historią homoseksualizmu jest — jak dotąd — znikomy. W książce Adama Krawca „Seksualność w średniowiecznej Polsce” (Poznań 2000) znalazł się wprawdzie rozdział zatytułowany „*Peccatum contra naturam, sodomia*” (s. 233–243), które to pojęcia — jak wiemy niejednoznaczne — odnoszące się do bardzo różnego rodzaju aktywności seksualnej „niezgodnej z naturą”, obejmowały także homoseksualizm, ale autorowi nie udało się wskazać żadnego konkretnego przykładu ho-

⁴⁶ D. Fernandez, *A Hidden Love. Art and Homosexuality*, München–Berlin–London–New York 2002.

⁴⁷ G. Woods, *A History of Gay Literature. The Male Tradition*, New Haven–London 1998.

⁴⁸ E. von Kupffer, *Giovan Antonio — il Sodoma*, „Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen” R. IX, 1908, s. 71–167.

⁴⁹ S. Freud, *Ein Kindsheiterinnerung des Leonardo da Vinci*, Wien 1910; K. Eisler, *Leonardo da Vinci: Psychoanalytic Notes on the Enigma*, New York 1961.

⁵⁰ R. Liebert, *Michelangelo: A Psychoanalytic Study of His Life and Images*, New Haven–London 1983.

⁵¹ Ch. Kligerman, *Notes on Benvenuto Cellini*, „Annual of Psychoanalysis” t. III, 1975, s. 409–421.

⁵² D. Posner, *Caravaggio's Homo-Erotic Early Works*, „Art Quarterly” t. XXXIV, 1971, s. 301–324; Ch. L. Frommel, *Caravaggio und seine Modelle*, „Castrum Peregrini” t. XLVI, 1971, s. 21; M. Wiemers, *Caravaggio's „Amore Vincitore” im Urteil eines Romfahrers um 1650*, „Pantheon” R. XLIV, 1986, s. 60; H. Röttgen, *Caravaggio, Der Irdischen Amor oder der Sieg der fleischlichen Liebe*, Frankfurt am Main 1972; J. Gash, *Caravaggio*, [w:] *The Dictionary of Art* t. V, London 1996, s. 718–719; R. Hinks, *Michelangelo Merisi da Caravaggio. His Life — His Legend — His Work*, London 1953.

⁵³ J. Pequigney, *Such is My Love. A Study of Shakespeare's Sonnets*, Chicago–London 1985.

moseksualizmu w Polsce średniowiecznej, mimo że przeprowadził on bardzo rozległą kwerendę źródłową.

Nowsi badacze historii staropolskich obyczajów (Maria B o g u c k a, Zbigniew K u c h o w i c z, Janusz T a z b i r) zauważają problem homoseksualizmu w Polsce przedrozbiorowej. Ograniczają się jednak do krótkich wzmianek na ten temat⁵⁴, odwołując się do kilku zaledwie, wciąż tych samych, przekazów źródeł narracyjnych (Walerian Nekanda Trepka, Andrzej Komoniewski, Jędrzej Kitowicz, Marcin Matuszewicz). Pewne znaczenie mają ukazujące się od czasu do czasu w polskich czasopismach recenzje i omówienia zagranicznej literatury dotyczącej historii homoseksualizmu⁵⁵, zaznajamiające polskich historyków ze światowym stanem badań w tym zakresie. Ważne są też podjęte ostatnio przez Krzysztofa S k w i e r c z y Ń s k i e g o badania nad „Liber Gomorrhianus” Piotra Damianiego⁵⁶. Ale samodzielnych badań nad historią homoseksualizmu w Polsce jeszcze nie podjęto. Przyczyną tego jest m.in. brak odpowiednich źródeł. Paradoksalnie bowiem najobfitsza dokumentacja odnosząca się do homoseksualistów powstawała w krajach, gdzie ich dyskryminowano i represjonowano, gdzie istniały specjalne instytucje o uprawnieniach sądowych zajmujące się penalizacją homoseksualistów (Rada Dziesięciu w Wenecji, Ufficiali di Notte w XV w. we Florencji, inkwizycja w Hiszpanii). W Polsce homoseksualizm nigdy nie był karalny (co nie oznacza, że społeczeństwo go aprobowało, choć z tenoru znanych nam wzmianek źródeł narracyjnych wnosić można, że było wobec homoseksualistów tolerancyjne), nigdy nie wytaczano homoseksualistom procesów sądowych, nie wtrącano ich do więzień, nie było więc powodu do tworzenia dokumentacji na ten temat. Być może bardziej wnikliwe kwerendy źródłowe przyniosą jakieś nowe materiały na ten temat, ale na razie prac takich żaden polski historyk nie podjął.

W Polsce brakuje nie tylko oryginalnych własnych opracowań o historii homoseksualizmu, nie ma również tłumaczeń literatury obcej na ten temat (ukazały się jedynie przekłady książek Douglasa i Boswella), a w polskich bibliotekach można znaleźć tylko nieliczne prace zagranicznych historyków. Trudno się zatem dziwić, że wiedza o historii homoseksualizmu jest wśród polskich historyków znikoma i nawet wykształceni ludzie (nie wspominając polityków) wypowiadają na ten temat poglądy anachroniczne i wręcz kuriozalne.

*

Autor powyższego artykułu będzie uważał swoje zadanie za spełnione, jeżeli tekst ten zwróci uwagę polskich historyków i innych specjalistów nauk społecznych na to, że histo-

⁵⁴ M. B o g u c k a, *Staropolskie obyczaje w XVI–XVII wieku*, Warszawa 1994, s. 184–185; toż samo w wersji angielskiej: *The Lost World of the „Sarmatians”. Customs as Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times*, Warszawa 1996, s. 171; Z. K u c h o w i c z, *Człowiek polskiego baroku*, Łódź 1992, s. 318–321; A. W y r o b i s z, *Ludzie polskiego baroku*, PH t. LXXXIV, 1993, nr 1, s. 98–100; J. T a z b i r, *Staropolskie dewiacje obyczajowe*, „Przeгляд Humanistyczny” t. XXIX, 1985, nr 7/8, s. 6–7.

⁵⁵ Rec. w PH t. LXXXIV, 1993, nr 3, s. 414–418; A. W y r o b i s z, *Sodoma i Gomora we wczesnorenesansowej Florencji*, PH t. LXXXVIII, 1997, nr 1, s. 145–162; idem, „Wielki strach” w Wenecji i we Florencji w XV wieku i jego możliwe przyczyny, PH t. XCV, 2004, nr 4, s. 457–468; toż samo: „The Great Fear” in Venice and Florence in the 15th century and its possible causes, APH t. XCIII, 2006, s. 55–67.

⁵⁶ Vide jego artykuł w tym numerze PH.

ria homoseksualizmu jest problemem zasługującym na poważne badania i że istnieje już bardzo bogata i ważna wielojęzyczna literatura na ten temat.

Social tolerance, intolerance, and superstitions in medieval and early modern Europe.

Studies in the history of homosexuality, social attitudes towards homosexuals,
and their role in European culture

The author begins with a discussion of terminology concerning homosexuality in the past and to day (*peccatum contra naturam*, sodomy, pederasty, gay people, homosexuals, homophobia). In the second part of his article the author presents the development of historical research on homosexuality (male and lesbian) from the beginning in the 18th century (Jeremy Bentham, Johann Winckelmann) till now. The most important books and studies as well as works of synthesis, special journals and bibliographies on the subject are presented, Polish historiography (though very poor) included. The author argues that homosexuality is an important topic of historical research not only as a study of human sexuality but also — and above all — of customs, social and political relations, and culture.